

O pledoarie anticapitalistă pentru statul de drept

Carlos Fernández Liria, *Marxismul astăzi. Moștenirea lui Gramsci și Althusser*, Litera, București, 2021

Carlos Fernández Liria este profesor de filozofie și scriitor. Predă la Universidad Complutense de Madrid, are o prodigioasă activitate publică și un canal pe YouTube unde oricine îi poate audia unele dintre cursuri și o serie de interviuri. A publicat numeroase lucrări în limba spaniolă despre educație, cetățenie, democrație, capitalism, marxism și diverse alte subiecte, semnând uneori sub titluri ce stârnesc curiozitatea instantaneu, precum: „Școală sau barbarie: între neoliberalismul sălbatic și delirul stângii” (*Escuela o barbarie: entre el neoliberalismo salvaje y el delirio de la izquierda*, 2017) sau „În apărarea populismului” (*En defensa del populismo*, 2016).

Lucrarea la care ne referim, *Marxismul astăzi. Moștenirea lui Gramsci și Althusser (El marxismo hoy. La herencia de Gramsci y Althusser)*, a apărut într-o primă ediție în 2015, într-o colecție accesibilă, de felul celor ce însoțesc jurnalele, care își propune popularizarea cunoașterii filosofice (*Descubrir la Filosofía*), fiind apoi tradusă în limba română de Iulia Dromereschi atunci când colecția a fost preluată de editura Litera.

Este scrisă într-un stil seducător – simplu, direct, fluent, pedagogic. Textul este concis, include o cronologie, casete și câteva ilustrații, dar cititorul va descoperi în el mai mult decât o excelentă introducere în opera celor doi filosofi marxiști numiți în titlu. Liria folosește prilejul pentru a interpela conștiința publicului contemporan în legătură cu realitățile crude ale sistemului social capitalist, pentru a ilustra actualitatea marxismului și pentru a prezenta unele dintre interpretările proprii¹ în ceea ce privește starea stângii politice în momentul de resuscitare a mișcărilor protestatare populare din perioada 2010-2014². Scopul declarat este acela de a explica actualitatea marxismului, iar mijlocul este expunerea contribuțiilor lui Gramsci și Althusser, care au devenit referințe fundamentale pe măsură ce mulți dintre teoreticienii sau activiștii radicali occidentali au încercat să facă uitată istoria dramatică și

1. Este vorba mai ales de ideile prezentate în 2010 în lucrarea „Ordinea din «Capitalul». De ce să continuăm să-l citim pe Marx” (*El orden de 'El Capital'. Por qué seguir leyendo a Marx*).
2. Acest moment, deja uitat în așteptarea următoarei crize economice convulsive, urmasse marii operațiuni globale de salvare a sistemului financiar capitalist – operațiune la achitarea costurilor căreia statele alinate pe direcția „consensului de la Washington” și-au obligat cetățenii după șocul bancar american din 2008. Atunci, consecințele insolvenței marilor afaceri speculative pe care se sprijinea acest sistem falimentar le-a adus aminte multora de scrierile lui Karl Marx.

diabolizată a marxism-leninismului est-european. Așa că, după un capitol introductiv în care își anunță intențiile, autorul dedică două capitole lui Althusser („Recitirea structuralistă a lui Marx” și „Polemica pe tema antiumanismului”), unul lui Gramsci („Popularitatea în creștere a gândirii lui Gramsci”), pentru ca abia în capitolul final să scrie despre prezentul și mai ales despre viitorul marxismului („Marxismul actual”).

Paginile dedicate lui Althusser și Gramsci, precum și influenței gândirii lor, sunt deosebit de instructive și funcționează la fel de bine ca o sumară introducere în câteva dintre temele majore ale scrierilor lui Karl Marx.

De departe secțiunea cea mai interesantă a cărții, ultimul capitol prezintă o pledoarie anticapitalistă pentru statul de drept, afirmând că opera lui Marx este întrutotul compatibilă cu proiectul iluminist al cetățeniei republicane, prin contrast cu ordinea politică a statului capitalist. Capitalismul, departe de a realiza idealurile iluminismului, le-ar fi subminat. El nu poate crea condițiile materiale care fac posibilă cetățenia și este incapabil să susțină statul de drept. Pe de altă parte, încercarea comuniștilor de a depăși idealul „statului de drept” printr-o organizare proletară superioară din punct de vedere moral „dreptului burghez” ar fi fost o greșeală. Comuniștii ar fi insistat să creeze „un om nou”, un „cavalier moral ipotetic, care făcea inutile legea și dreptul” (p. 99).

„Este adevărat – scrie Liria – că toate acestea se bazează pe o convingere acerbă a marxismului: ideea (...) că o viitoare societate comunistă ar trebui să înlocuiască o societate burgheză, pentru care statul de drept nu ar fi decât suprastructură. Astfel, în acest viitor ipotetic, ar trebui să inventăm ceva mai bun decât «cetățenia» (liberală, burgheză, republicană), așa cum a fost gândită în Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului, ceva mai ingenios chiar și decât drepturile omului în sine. Mai bine decât *indivizi și cetățeni*, marxismul ar fi inventat un viitor al *tovarășilor*. Forma istorică în care s-a materializat acest efort marxist de a suprima așa-numitul «drept burghez» a dus, de fiecare dată, spre un fel de moralism politic cu orientare foarte voluntară, sau mai mult, spre un cult al personalității, al lui Stalin, Mao, Che, sau, în Coreea de Nord, al lui Kim Ir-sen, și acum al urmașilor săi. Ce numim «drept» a fost singura scară pe care oamenii au putut-o inventa pentru a se urca deasupra consistenței lor antropologice. Dacă încerci să depășești însăși «scara» și să inventezi ceva mai bun decât dreptul, pășești în gol și, inevitabil, cazi înapoi pe pământ. Ori de câte ori s-a pretins inventarea a ceva mai bun decât dreptul (presupus «burghez»), s-au inventat de fapt cultul personalității și supunerea religioasă față de presupuse valori morale comunitare. Nevoia de vigilență morală și nu doar legală se impunea, așa că toate garanțiile procedurale au devenit nepractice și au dus, inevitabil, la un sistem de teroare politică” (pp. 99-100).

Astfel de pasaje lasă să se întrevadă preocuparea stângii radicale occidentale de a înfrunta retorica goală de conținut a politicienilor capitaliști cu privire la „statul de drept”¹ în timp ce se debarasează de experiența istorică a statelor comuniste și caută bunăvoința unui public bombardat până la ruină intelectuală cu stereotipuri. Astfel, este exagerată atât centralitatea temei „omului nou” în doctrina comunistă, cât și îndepărtarea statelor socialiste de bazele republicanismului și chiar de litera sistemului de drept occidental – cineva ar putea susține argumentat că, de fapt, regimurile comuniste au preluat prea mult din „dreptul burghez”, spre exemplu, legislația penală ce incrimina relațiile homosexuale. La fel și îndepărtarea marxismului de spiritul idealurilor iluministe prezent în opera lui Marx. Pe de altă parte, legătura de cauzalitate între încercarea de a depăși „dreptul burghez” și apariția „cultului personalității” rămâne să fie demonstrată. Nu cumva era și acesta din urmă, ca și violența

1. A se vedea ineficacitatea epocală a Uniunii Europene în a-l garanta între propriile frontiere.

politică, un rezultat al stării de război neîntrerupt în care s-au aflat aceste regimuri încă de la momentul apariției? Să ne amintim vechea întrebare: moralismul avocatului Maximilien Robespierre („Incoruptibilul”) a creat Marea Teroare în 1793 sau reacția Republicii față de amenințarea invaziei militare și a războiului civil?

De altfel, autorul arată că este conștient de rolul pe care l-a avut agresiunea continuă în subminarea vocației democratice a socialismului atunci când explică felul în care mișcările revoluționare au trebuit să înfrunte de-a lungul timpului nenumărate lovituri de stat, invazii militare și blocate economice. Potrivit acestei perspective, capitalismul ar fi fost mai favorabil democrației, astfel încât comuniștilor li s-a permis să participe la alegeri, dar nu să le și câștige, „pentru că atunci când [aceasta] s-a întâmplat sau a fost pe punctul de a se întâmpla, democrația a luat sfârșit, la fel și alegerile și drepturile” (p. 113). Prin contrast, comuniștii nu au permis susținătorilor capitalismului să concureze pentru conducerea societății, îngrădind astfel propria deliberare democratică: „Din păcate, trebuie să se recunoască odată că secolul XX nu le-a permis niciodată socialiștilor să aleagă între un Allende și un Fidel Castro. A fost fie Castro viu, fie Allende mort. Aceasta este realitatea crudă” (pp. 112-113).

Liria susține că „(...) ar trebui să repetăm că, pentru Marx – și împotriva a ceea ce a pretins mereu marxismul –, comunismul nu a fost un scop, ci un mijloc de a obține altceva, ceva care, pe de altă parte, este atât de inalienabil, încât și cei mai corupți mafioți ai castei noastre politice îl apără: ordinea constituțională a statului de drept. Comunismul nu este o idee mai bună decât ordinea republicană a cetățeniei. Este, așa cum am spus, singura manieră de a reuși ca această ordine să nu fie o farsă” (p. 117).

Carlos Fernández Liria ar putea fi etichetat drept „marxist” dacă nu ar pune el însuși la îndoială conținutul termenului respectiv. Este marxist prin faptul că încearcă să aducă în actualitate gândirea lui Karl Marx. Nu este marxist prin faptul că se situează în opoziție cu destul de mulți susținători ai marxismului. De asemenea, el acuză nu numai riscul dogmatismului („marxismul scolastic”), ci și reducerea gândirii lui Marx la exprimarea sa determinată istoric, care, în mod inerent, o limitează. Din acest punct de vedere, el se alătură lui Althusser în proiectul ambițios – unii ar putea spune „pretențios” – de „a fi mai marxist decât Marx” sau de „a-l salva pe Marx de marxism”.

Pledoaria anticapitalistă pentru statul de drept cuprinsă în această carte este rezultatul unei încercări de adaptare a marxismului la condițiile istorice actuale, în care proiectele emancipatoare radicale și-au pierdut capacitatea de a crea mișcări revoluționare de masă și supraviețuiesc cu greu luptelor electorale sau ambițiilor personale ale liderilor. Este vorba de o repliere ușor de înțeles. În definitiv, ideologiile socialiste au apărut din nevoia de a aduce la îndeplinire pentru majoritatea oamenilor promisiunea emancipării, pe care liberalismul a pus-o în slujba unei minorități, iar aceasta implica inclusiv revendicarea cetățeniei democratice și a domniei legii. Rămâne de văzut în ce măsură ea va înregistra succesele practice de care are atât de mare nevoie pentru a-și dovedi utilitatea. Dacă autorul are dreptate, rezultatele concrete nu vor întârzia.

În ceea ce privește aparenta contradicție dintre pledoaria aceasta și marxismul statelor socialiste, ea este în mare măsură rezultatul distanței enorme dintre condițiile istorice ale secolului XX și cele ale secolului XXI. Acest tip de discurs, modest dar optimist, adaptat circumstanțelor, este o foarte interesantă încercare de remodelare ideologică a marxismului prin aruncarea peste bord a ceea ce autorul percepe probabil drept „balast” (lest) al istoriei mișcării comuniste. Totuși, balastul are în navigație un rol practic bine definit. Este greu, încetinește mișcarea, însă are o valoare practică suficient de mare pentru a justifica cheltuiala de energie cu care este transportat. El dă stabilitate, iar odată ce îl arunci peste bord nu îl

mai poți recupera. Din perspectiva stângii radicale europene, care a naufragiat în apele tulburi ale capitalismului târziu, același lucru se poate spune și despre memoria experienței statale comuniste din secolul XX, mai ales că ea este aruncată peste bord înainte de a fi fost examinată critic¹, aproape exclusiv pe baza judecăților de valoare care au triumfat în Războiul Rece și care au creat regimul neoliberal pe care îl deplânge Liria. În plus, este legitim să ne întrebăm care este conținutul și forma „dreptului” care ar trebui să ralieze întreaga societate în sprijinul „statului de drept”. Experiența republicii postcomuniste românești, de pildă, a arătat că „dreptul”, „doctrina juridică”, „princiipiile” și „procedurile” înregistrează un deficit major de raționalitate și se opun brutal simțului comun. Nu există motive să credem că lucrurile stau cu totul altfel în Regatul Spaniei. În mâinile clasei conducătoare actuale, „dreptul” are consistența plastilinei. Cine își propune să apere „ordinea constituțională a statului de drept”, așa cum se arată ea cetățeanului care nu are condițiile de viață ce l-ar predispuce să viseze la o utopie kantiană a libertății prin drept, va reuși cu greu să-i dea o descriere minimal coerentă.

Ovidiu Gherasim-Proca²

-
1. Spre exemplu, dacă ne referim la sistemul de drept al statelor socialiste prin comparație cu „dreptul burghez”, o monografie științifică amplă, care să-l facă realmente cunoscut, se lasă încă așteptată.
 2. Ovidiu Gherasim-Proca este lector în Departamentul de Științe Politice, Relații Internaționale și Studii Europene al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.